

□ □ □ □ □ □ □ □ Η ΙΔΙΟΜΟΡΦΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

Ως προς τον τρόπο με τον οποίο η Ελλάδα παράγει διάφορα αγαθά και υπηρεσίες έχουν γραφεί πολλά βιβλία και δοκίμια στο πρόσφατο και απώτερο παρελθόν και θα γραφούν ακόμα περισσότερα στο μέλλον.

Όσο οι έρευνες των ιστορικών αρχείων και γραπτών μαρτυριών φέρνουν στο φως και νέα στοιχεία τόσο θα διαμορφώνονται και πληρέστερες θεωρίες για τις αρχικές συνθήκες που συντέλεσαν στη διαμόρφωση της οικονομίας και κοινωνίας του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα. Για τον τρόπο δηλαδή που φεουδαρχικές σχέσεις εξελίχθηκαν αργά σε κεφαλαιοκρατικές.

Οι περισσότεροι συγγραφείς, (ιστορικοί, οικονομολόγοι, κοινωνιολόγοι), που ασχολήθηκαν με το θέμα, συμπίπτουν στην άποψη ότι ο ελληνικός καπιταλισμός έχει ακολουθήσει διαφορετική πορεία από εκείνη των άλλων ευρωπαϊκών χωρών, τα κοινά σημεία των οποίων είναι ελάχιστα. Είναι και το μόνο σημείο στο οποίο συμπλέουν οι μελετητές γιατί σε όλα τα άλλα πεδία οι απόψεις είναι πολλαπλές και αντιφατικές.

Ελληνική ιστοριογραφία

Γιατί συμβαίνει αυτό; Γιατί οι θεωρητικές κατασκευές αποκλίνουν η μία από την άλλη και άλλο τόσο από τη πραγματικότητα; Πρώτα απ' όλα το ιστορικό αντικείμενο, που είναι η οικονομική συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους, «δίδεται» εν μέρει στο διαχρονικά συγκροτημένο υποκείμενο που είναι ο ιστορικός. Ποτέ το αντικείμενο δεν αποκαλύπτει ολόκληρο το περιεχόμενο του Είναι του, παρά μόνο διαφορετικές πτυχές και ποτέ ο μελετητής που ανασχηματίζει το παρελθόν δεν είναι ιδεολογικά αμερόληπτος, πολιτικά ουδέτερος και θεωρητικά «αθώος». Εξυπηρετεί μια σωρεία από σκοπιμότητες που άλλοτε είναι θεμιτές και αναγκαίες και άλλοτε είναι περιττές και επικίνδυνες. Αντικείμενο και υποκείμενο συμπλέκονται σε μια σχέση αλληλεπίδρασης. Έτσι τόσο η διεθνής όσο και η εθνική ιστοριογραφία διέπονται από ανάγκες του παρόντος που για να εξυπηρετηθούν χρησιμοποιούν τη πολυμορφία των δομών του παρελθόντος.

Για παράδειγμα οι αυτοαποκαλούμενοι «μαρξιστές» ιστορικοί όπως ο Κορδάτος, ο Βουρνάς, ο Ψυρούκης, ο Σκληρός, ο Σβορώνος, ο Μάξιμος, κλπ, θεωρούν ότι προβαίνουν σε εθνική προσφορά όταν αναλύουν τα ιστορικά δεδομένα με βάση τη μαρξιστική θεωρία η οποία όμως τυχαίως συγκροτήθηκε για να αναλύσει και να προσδιορίσει οικονομικά και κοινωνικά συστήματα άλλων χωρών με έκδηλες τις συνολικές ποιοτικές και ιστορικές διαφορές απ' αυτό της Ελλάδας του 19^{ου} αιώνα.

Αντίθετα η εθνική ιστοριογραφία που συστάθηκε από τους Παππαρηγόπουλο, Σάθα, Οικονόμου, Σκανδάμη, Σπηλιάδη, κλπ, προτάσσει στοιχεία φυλετικών γνωρισμάτων και ψυχολογικών χαρακτηριστικών του έθνους και τα οποία βρίσκονται πίσω από κάθε μικρή ή μεγάλη «στιγμή» των ιστορικών πράξεων των Ελλήνων.

Έτσι όπως τίθενται, αυτός ο ρεαλισμός και εκείνος ο ιδεαλισμός, ως μεθοδολογίες ιστορικής ανάλυσης, τίθενται μηχανικά, επιφανειακά, αντιγραφικά και στο τέλος – τέλος μετατρέπουν την ιστορία σε πολιτικό μέσο, από ανεξάρτητο γνωστικό αντικείμενο, που χρησιμοποιείται κατά συγκυρία και κατ' επιταγήν των ταξικών σκοπών και των κομματικών αναγκών.

Αυτές οι περιπτώσεις, φυσικά, δεν αποκλείουν την ύπαρξη ιστορικών λιγότερο «αλλοιωμένων» ιδεολογικά, όπως ο Βακαλόπουλος, ο Ασπρέας, ο Βερναρδάκης, κλπ, που είδαν το ιστορικό γίνεσθαι πιο καθαρά και πιο αμερόληπτα.

Όλες οι «σχολές» όμως ιστορικού στοχασμού, όσο και αν άκομψα πολλές φορές υπαγάγουν το καθολικό στο μερικό, όσο και αν είναι φορτισμένες από το συναισθηματικά επιθυμητό και όχι από το πραγματικό, δεν παύουν να αποτελούν πνευματικά έργα άξια θαυμασμού και μεγάλης επιστημονικής προσοχής για τον σύγχρονο Έλληνα.

Δεν ξέρω αν ένας σημερινός ερευνητής είτε μελετά την πολιτική ιστορία, είτε την οικονομική ιστορία, είτε την ιστορία των ιδεών, είναι ικανός να αφήσει στην άκρη τα σύγχρονα κριτήρια προσέγγισης και να μεταφερθεί σε εποχές διακοσίων ή τριακοσίων ή και χιλιάδων χρόνων πριν, ώστε να αναπαραστήσει πιστά ή να ανασχηματίσει την αναγκαιότητα των γεγονότων που έλαβαν χώρα τότε, δίδοντας μάλιστα και το εννοιολογικό περιεχόμενο που περικλείουν. Η θεωρία της ιστορίας επί του θέματος έχει πολλά να πει και άλλα τόσα να αρνηθεί, χωρίς να είναι όμως ικανή να κλείσει το θέμα. Σωστά έχει ειπωθεί

ότι ο καλύτερος σύγχρονος ιστορικός της Ρωμαϊκής περιόδου είναι πολύ χειρότερος από μια υπηρέτρια του Σενέκα ή ένας άλλος της Οθωμανικής, από μια γυναίκα του χαρεμιού του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς.

Έχοντας αυτό υπ' όψιν του ο Νίτσε, και θέλοντας να απαλλαγεί από το δεσποτισμό της ιστορίας και την πίεση που αυτή ασκεί στο παρών, διατύπωσε τις ωφέλειες του ανιστορισμού και τη σχετικοποίηση της σημασίας του παρελθόντος. Αλλά ήταν μόνος αυτός και ολίγοι αυτοί που τον ακολούθησαν.

Τότε τι πρέπει να γίνει; Σε ποιο βαθμό η ιστορία δεσμεύει το παρών και για πόσο χρονικό διάστημα τα χνάρια της είναι εμφανή στο κόσμο που ζούμε τώρα;

Η Ιστορία ως επιστήμη υπόκειται σε αρχές. Εφαρμόζει μεθοδολογίες, ακολουθεί αξιώματα, στηρίζεται σε αποδεικτικό υλικό και καταλήγει σε συμπεράσματα όπως και κάθε άλλος επιστημονικός κλάδος. Όλα αυτά όμως είναι πνευματικά ενεργήματα και ανήκουν στην ικανότητα του ανθρώπινου λόγου. Ο Αριστοτέλης μας εισήγαγε τη θεωρία ότι επιστήμη είναι κάθε ανθρώπινη νοητική και λογική προσπάθεια που στηρίζεται στην απόδειξη, στον ορισμό, στη διαίρεση, στην επαγωγή και στην αναλογία, προκειμένου να συλλάβει με ικανοποιητικό τρόπο το αντικείμενο που μελετά. Αν όμως ο χρόνος έχει σβήσει τα περισσότερα από τα στοιχεία που συνθέτουν τους παραπάνω κύκλους τότε πως η Ιστορία μπορεί να καλύψει τα κριτήρια της επιστημονικής μεθόδου;

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι ότι η Ιστορία είναι μια επιστήμη που αναδιατυπώνεται συνεχώς. Νέα στοιχεία έρχονται στη γνώση από πιο στοχευμένες έρευνες, νέες μαρτυρίες και αποκαλύψεις αξιολογούνται διαφορετικά και νέες πηγές ανακαλύπτονται. Τα συμπεράσματα αναθεωρούνται και οι τροχιές τις οποίες χάραξε η υπάρχουσα ιστορική διαδρομή, τροποποιούνται. Και πάλι όμως τα κενά είναι μεγάλα, τα χάσματα πληροφοριών τεράστια. Ένας τρόπος υπάρχει για να καλυφθούν αυτές οι απουσίες στοιχείων. Η υποκειμενική κρίση του ιστορικού. Αυτό είναι το υλικό που καλύπτει την απουσία στοιχείων και τελικά αναπλάθει το παρελθόν σύμφωνα με την πνευματική συγκρότηση του γνωρίζοντος υποκειμένου και η οποία δεσμεύεται, όπως είναι φυσικό, από τους σκοπούς που αυτή η ίδια εξυπηρετεί.

Μια άλλη αιτία με βάση την οποία μπορεί να προβληθεί διαφορετικά το παρελθόν είναι το θεωρητικό πλαίσιο αναφοράς του ερευνητή. Δεν εξετάζω την περίπτωση της έλλειψης θεωρητικής αναφορικότητας που συνδέει τα γεγονότα μεταξύ τους, γιατί τότε θα είχαμε να

κάνουμε όχι με ιστορία αλλά με χρονολόγιο ιστορικών συμβάντων. Το πλαίσιο αναφοράς διαφέρει από ερευνητή σε ερευνητή. Ο Τόινμπι για παράδειγμα θεωρεί ότι η ιστορία είναι μια κίνηση που οφείλεται στη θρησκευτικότητα των ανθρώπων. Ο Μάρξ αντίθετα συστηματοποίησε την αντίληψη ότι η ιστορία παράγεται από τη σύγκρουση των κοινωνικών ομάδων και τάξεων ως προς τη διανομή των οικονομικών πόρων. Ο Χέγκελ από την πλευρά του πίστευε ότι η ιστορία δεν είναι παρά ένα σχέδιο του απόλυτου πνεύματος και μάλιστα προμελετημένο, που εκτελείται από τον άνθρωπο, κλπ.

Η θεωρία της Ιστορίας προϋπάρχει του ιστορικού ερευνητή. Αν αυτός είναι μηχανικά και άκριτα ενταγμένος στο πλαίσιο της, τότε προσπαθεί να προσαρμόσει τα ιστορικά γεγονότα στις αποδοχές της θεωρίας και όχι τη θεωρία του στην εσωτερικότητα της ζωής του παρελθόντος. Το έργο που παράγει μπορεί ίσως να είναι ένα υπέροχο πόνημα, γεμάτο από εντυπωσιακές περιγραφές, από παρουσίαση ποσοτικών στοιχείων, από μαρτυρίες, κλπ, αλλά ωστόσο απέχει πολύ από τη κατανόηση του ρυθμού και της αιτιότητας των γεγονότων της κοινωνίας που θέλει να αναπλάσει.

Κάτι τέτοιο λιγότερο ή περισσότερο, έχει συμβεί και με την εθνική ιστοριογραφία του ελληνικού καπιταλισμού. Οι λεγόμενοι «προοδευτικοί» ιστορικοί ερμήνευσαν τις ιστορικές εξελίξεις με βάση την μαρξιστική θεωρία του καπιταλισμού. Πρωταρχική συσσώρευση – εμποροκρατία – βιομηχανική παραγωγή – διευρυμένη συσσώρευση – επέκταση.

Αν και ο Μάρξ ανέλυε το πέρασμα από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό στην Αγγλία, διατυπώνοντας οικονομικούς νόμους, οι «προοδευτικοί» ιστορικοί, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και αλλού στην Ευρώπη και στον κόσμο, πήραν τα θεωρητικά βήματα της μαρξιστικής ανάλυσης και τα εφήρμοσαν μηχανικά για να ερμηνεύσουν την ιστορική εξέλιξη χωρών με διαφορετικές ιστορικές αφετηρίες. Με τον τρόπο αυτό όχι μόνο σημειώθηκαν ολέθρια θεωρητικά και πολιτικά λάθη αλλά διαστρεβλώθηκε και κακοποιήθηκε και ο ίδιος ο μαρξισμός. (βλ. σταλινική εκδοχή, μαοϊκή εκδοχή, ζαχαριαδική εκδοχή, κλπ).

Μικροϊδιοκτησία - Μικροκαλλιέργεια

Για να κατανοήσει κανείς την ιστορική εξέλιξη του ελληνικού κράτους δεν φθάνει μόνο να μελετήσει τη δομή της μεταπολεμικής περιόδου, ούτε είναι αρκετή η μελέτη της περιόδου από το 1830 και μετά. Επειδή οι οικονομικές και κοινωνικές δομές στη νότιο Ευρώπη εμφανίζουν μεταβολές πολύ αργών ρυθμών που εκτείνονται στο χρονικό μήκος πολλών γενιών, η έρευνα θα πρέπει να φθάσει και στη περίοδο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ή τουλάχιστον του μακρόσυρτου σταδίου της διάλυσης της. Και για να κατανοήσει την οθωμανική αυτοκρατορία θα πρέπει πρώτα να γνωρίσει τις διασταυρούμενες δομές της βυζαντινής περιόδου οι οποίες μεταφέρθηκαν πλήρως – πλην του θρησκευτικού στοιχείου- στις οθωμανικές.

Ένα στοιχείο που έπαιξε βασικό ρόλο στη διαμόρφωση του ελληνικού κράτους ήταν το γεγονός ότι τελούσε κάτω από οθωμανική κατοχή για δυόμισι αιώνες. Λέω για 2,5 αιώνες και όχι για τέσσερις γιατί η Βενετική κατοχή το 1685 -1715 του Μωριά, άλλαξε τις παραγωγικές σχέσεις στη νότιο Ελλάδα , όπου κατοχυρώθηκε η ατομική ιδιοκτησία γης, η οποία και παρέμεινε και μετά την επανακατάληψη, έως την Επανάσταση. Όσο προβάλλει ο χρόνος διάλυσης του αυτοκρατορικού κράτους τόσο περισσότερο αναπτύσσεται και η ατομική ιδιοκτησία σε βάρος της κρατικής. Η απόκτηση πολιτικής δύναμης μέσω των ατομικών φέουδων, των αγάδων, τους επιτρέπει να εναντιωθούν στη σουλτανική Πύλη και να κηρύξουν ακόμα και την ανεξαρτησία των επαρχιών τους. Παραδείγματα αδιάψευστα αποτελούν περιπτώσεις όπως του Πασβάνογλου ή του Αλή Πασά. Η πορεία συγκρότησης κρατών στη κεντρική Ευρώπη είναι αντίθετης φοράς. Εκεί η διάλυση των φεουδαρχικών σχέσεων αιτιολογεί τη δημιουργία κρατών ενώ στην οθωμανική Ευρώπη η διάλυση του κράτους δημιουργεί φεουδαρχικές / τσιφλικάδικες σχέσεις.

Μετά την επανάσταση η εθνική γη που εγκαταλείπεται από τους οθωμανούς περνάει στο μεγαλύτερο μέρος της στο κράτος αλλά σημαντικά είναι και τα μερίδια που λαμβάνουν οι προύχοντες και οι κοτσαμπάσηδες. Αυτοί επίσης νοικιάζουν τους φόρους από το κράτος και με τις προσόδους μπορούν να αγοράσουν σε πολύ χαμηλές τιμές και πρόσθετη εθνική γη. Ο αγώνας των κλεφτών και των αγροτών αποφέρει λίγα οικονομικά οφέλη σ' αυτούς, προσωρινού χαρακτήρα, κυρίως μετά την διανομή γης 5 εκ. στρεμμάτων από τον Καποδίστρια, αλλά οι βιοτικές ανάγκες, τους αναγκάζουν να τα πουλήσουν στους πλούσιους κοτσαμπάσηδες και να μετατραπούν σε κολλήγους. Η δεύτερη φάση διανομής εθνικής γης, το 1871, δεν στάθηκε ικανή να διαλύσει τις φεουδαρχικές σχέσεις στην Ελλάδα, κάτι που σήμαινε ταυτόχρονα πως δεν μπορούσαν να εκπληρωθούν οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της βιομηχανίας και του καπιταλισμού γενικότερα. Οι σχέσεις μισθωτής εργασίας ήταν υποτυπώδεις. Το 1875 στη «βιομηχανία» απασχολούνταν μόνο 7,300 άτομα, από ένα σύνολο πληθυσμού 2 εκατομμυρίων. Το κράτος κατείχε το μεγαλύτερο μέρος των εθνικών γαιών και ο αγώνας για την κατάληψη του από τα διάφορα προσωπικά «κόμματα» ήταν αδυσώπητος. Τελικά το θέμα αυτό των γαιών λύθηκε το 1922 με την είσοδο 1,5 εκατομμυρίων ελλήνων προσφύγων από τη Μ. Ασία, οι περισσότεροι των οποίων καλλιέργησαν και δέθηκαν με τη γη, στο πλαίσιο σχέσεων μικροϊδιοκτησίας / μικροκαλλιέργειας.

Οι προεπαναστατικές φεουδαρχικές σχέσεις συνεχίστηκαν και μετά την Επανάσταση. Σχεδόν για ολόκληρο τον 19^ο αιώνα το οικονομικό πεδίο παρέμενε στις ίδιες βάσεις. Το κράτος κατείχε το 75 -80% της γης και το υπόλοιπο ανήκε στους τοπικούς προύχοντες του Μωριά και της Στ. Ελλάδας. Ο Φ. Στρόνγκ, στατιστικός και μέλος της επιτροπής των τριών μεγάλων δυνάμεων, εκείνη την εποχή είχε υπολογίσει ότι 6,1 εκ., στρέμματα καλλιεργήσιμης έκτασης ανήκαν στο κράτος και 2,5 εκ., ήταν ιδιωτική περιουσία. Από την ακαλλιέργητη γη τα 10 εκ., ήταν κρατική περιουσία και τα 3 εκ., ήταν ιδιωτική. Αλλά και ο σαινσιμονιστής Εϊθαλ, μέλος της επιτροπής για την οικονομία, της Αντιβασιλείας, είχε υπολογίσει πως το 75% της γης ήταν κρατική περιουσία. Και όσο το ελληνικό βασίλειο επεκτεινόταν τόσο και μεγάλωνε η περιουσία του κράτους, διαιώνιζοντας τις φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής.

Και ο σκωτσέζος ιστορικός Φίνλεϋ, που έλαβε μέρος στην Επανάσταση και έζησε τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του στην Ελλάδα, βεβαιώνει ότι η σουλτανική κρατική γη πέρασε στο ελληνικό κράτος και στην εκκλησία κατά το πλείστον .

Στο πλαίσιο αυτό της φεουδαρχικής παραγωγής ανατολικού τύπου, η οικονομική ζωή των ελλήνων ήταν απλοϊκή, φυσική και αυτάρκης. Τα νοικοκυριά παρήγαγαν όλα τα αναγκαία μέσα για τη ζωή τους, από τα τρόφιμα έως τα υφάσματα και το ρουχισμό. Η οικονομία είχε φυσικό χαρακτήρα και παρήγαγε αξίες χρήσης και όχι ανταλλακτικές αξίες. Όταν υπήρχε από την οικόσιτη παραγωγή ένα μικρό πλεόνασμα τότε αυτό ανταλλάσσονταν στις πανηγύρεις με άλλα είδη, χωρίς τη μεσολάβηση χρήματος. (τροκ). Οι πρόσοδοι δεν ήταν χρηματικοί αλλά σε είδος, όπως και οι φόροι που αφορούσαν στην αγροτική παραγωγή. Ο Εϊθαλ, τριάντα χρόνια μετά την Επανάσταση περιγράφει ως εξής την κατάσταση στη Στερεά: « Στη Φθιώτιδα οι χωρικοί ζουν όχι σε σπίτια αλλά σε καλύβια χωρίς δάπεδο...Στη Λιβαδειά, τα σπίτια είναι χτισμένα με ταρσούς και καλάμια.. Στην Θήβα, ακόμη και το έδαφος στο οποίο είναι χτισμένα τα σπίτια είναι Εθνική γη...Οι βοσκές, που στην τουρκοκρατία ήταν κοινοτικές, τώρα είναι κρατική περιουσία. Η γη είναι ακαλλιέργητη και δεν υπάρχει κανένα είδους βιομηχανίας».

Η κατάσταση αυτή η οποία περιγράφεται από όλους τους ιστορικούς της εποχής, παρατείνεται για αρκετές δεκαετίες. Αναρωτιέται κανείς, ψάχνοντας να βρει την αστική τάξη και τις αστικές συγκεντρώσεις πληθυσμών, πως οι «σημερινοί» ιστορικοί αποδίδουν την Επανάσταση στην αστική εμπορευματική τάξη, και γιατί ονόμασαν το πρώτο ελληνικό βασιλικό κρατίδιο, αστικό. Το ότι υπήρχαν έμποροι Έλληνες στις παροικίες της Τεργέστης, της Μασσαλίας, της Οδησού, της Αιγύπτου, της Πόλης, κλπ, και εμπορεύονταν με την οθωμανική αυτοκρατορία, μπορεί να σημαίνει άραγε ότι στο ελληνικό βασίλειο είχαν εγκατασταθεί καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής ή ένας αστικός τρόπος ζωής; Άλλωστε η

επίδραση μόνο του εμπορίου δεν είναι ικανή να μετασχηματίσει ένα τρόπο παραγωγής σε έναν άλλο. Απαιτείται αλλαγή των δομών παραγωγής, σχηματισμό αγοράς, μισθωτών σχέσεων, συγκεντροποίηση των μέσων παραγωγής, υπεραξίας προϊόντος, ενχρήματες συναλλαγές, κλπ. Το ότι την εμπορευματική αυτή «τάξη» την ονομάζουν κομπραδόρική και παρασιτική, δεν λύνει το πρόβλημα, γιατί οι ισχύουσες παραγωγικές σχέσεις στο ελληνικό Κράτος απέτρεπαν τα παροικιακά κεφάλαια να επενδυθούν παραγωγικά, δηλαδή να αποφέρουν κέρδος, φεουδαρχικές καθώς ήταν.

Υπάρχουν όμως και ιστορικοί όπως ο Βαλέτας, (Το προδομένο Εικοσιένα), που αναλύει ορθά τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες της εποχής. Γράφει: « είναι πλάνη να αποδίδουμε την οργάνωση και διεξαγωγή της ελληνικής Επανάστασης σε μερικούς γραμματισμένους εμπόρους του εξωτερικού.. Η Επανάσταση του 1821 είχε λαϊκό, αγροτικό, εθνικοαπελευθερωτικό χαρακτήρα. Είναι αγώνας του λαού ενάντια στη ντόπια και τουρκική φεουδαρχία. Το '21 η φεουδαρχία δεν έπεσε, δεν έγινε μοίρασμα της γης και έλλειπε η συγκροτημένη ντόπια αστική τάξη». Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγουν και ο Σταυριάνος και ο Πιπινέλης.

Εμπόριο και εξαγωγές σε μεγάλη κλίμακα, εμφανίζονται μόνο κατά τη δεκαετία του 1880, με τη σταφίδα, όπου η ζήτηση των αγγλικών και γαλλικών αγορών είναι μεγάλη, η απότομη πτώση της οποίας θεωρείται ένας από τους παράγοντες που οδήγησαν στη χρεοκοπία του 1893.

Η προυχοντική τάξη διαπλεκόμενη με το κράτος και ελέγχοντας το, κατάφερε να διατηρήσει ένα σύστημα φεουδαρχίας ανατολικού τύπου έως και τη δεύτερη δεκαετία του εικοστού αιώνα.

Εν μέρει η πολιτική του Βενιζέλου και εν όλω ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος, έδωσαν ώθηση στη νηπιώδη βιοτεχνική παραγωγή που την ανύψωσαν σε ελαφρώς βιομηχανική, τα εμπορεύματα της οποίας απορροφούσε σε μεγάλες ποσότητες ο στρατός των συμμαχικών δυνάμεων. Πεντακόσιες χιλιάδες και πλέον άνθρωποι είχαν ανάγκες σε ένδυση, σε υπόδηση, σε τρόφιμα, σε στρατιωτικό υλικό, κλπ, το οποίο και προμηθεύονταν από ελληνικές επιχειρήσεις που αν και μικρές φύτρωναν παντού και εξυπηρετούσαν τη ζήτηση.

Ο παράγοντας αυτός που δημιούργησε μια πρώτη μεταποιητική βάση στην οικονομία όμως δεν ήταν ενδογενής, δεν προέκυψε από διαδικασίες εσωτερικού σχηματισμού κεφαλαίου, με μόνιμες επιπτώσεις στη κοινωνική διαστρωμάτωση. Ήταν εξωγενής και προσωρινός, η

ελάττωση ή εξαφάνιση του οποίου, έφερε και την πτώση του βιομηχανικού προϊόντος.

Μέχρι εδώ, μπορούμε να εξάγουμε δύο θέσεις: Η πρώτη είναι ότι μέχρι το 1922, στον αγροτικό τομέα συνυπήρχαν δύο αντιτιθέμενες οικονομικές καταστάσεις: αυτή των μεγάλων τσιφλικιών και της κρατικής ιδιοκτησίας από τη μια και από την άλλη η μικροϊδιοκτησία / μικροκαλλιέργεια, που μεγάλωνε σε βάρος της πρώτης. Η δεύτερη είναι ότι η σταδιακή επίλυση του Εθνικού ζητήματος, με τη προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1881 και της Μακεδονίας – Ηπείρου το 1912-13, αύξησε τη δύναμη των τσιφλικιάδων αλλά η μικρασιατική κρίση που έφερε στην Ελλάδα 1.5 εκ., έλληνες πρόσφυγες, εξανάγκασε το κράτος να διαλύσει τις μεγάλες ιδιωτικές και δημόσιες ιδιοκτησίες γης, προσφέροντας μικρά κομμάτια στους ξεριζωμένους για ελάχιστο βιοπορισμό. Η διαδικασία αποφεουδαρχικοποίησης ξεκίνησε όπως είπαμε, το 1871 αλλά η επέκταση των ελληνικών συνόρων σε περιοχές όπου ήταν ισχυρή η δύναμη των κοτσαμπάσηδων/ τσιφλικούχων, απέτρεπε την ολοκλήρωση της και μαζί το σχηματισμό καπιταλιστικών σχέσεων. Ωστόσο το καθεστώς της μικροϊδιοκτησίας φάνηκε ότι ενισχύθηκε από το 1878 έως το 1893, με την παραγωγή και τις εξαγωγές σταφίδας, αλλά μετά την χρεοκοπία, πέρασε σε κρίση επιφέροντας την πτώχευση σε δεκάδες χιλιάδες παραγωγούς και εμπόρους του προϊόντος.

Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1923 για την αποκατάσταση των προσφύγων είχε ριζοσπαστικό χαρακτήρα και η στρατιωτική κυβέρνηση Πλαστήρα-Γονατά ήταν αποφασισμένη να τη βαθύνει ακόμα περισσότερο.

Εκείνη την εποχή, γράφει ο Βαρβαρέσος, 5,353,802 καλλιεργήσιμα στρέμματα κρατικής γης και 4 εκ., στρέμματα βοσκές μοιράζονται σε 147,127 οικογένειες προσφύγων και 13 εκα., λίρες στερλίνες δαπανώνται για την αποκατάσταση τους. Επίσης 12.000,000 στρέμ., γης τσιφλικιών κηρύσσονται απαλλοτριωτέα από τα οποία τελικά μοιράζονται τα 8 εκατ., σε περίπου 140.000 οικογένειες γηγενών κολλήγων.

Επί παραδείγματι, στη Θεσσαλία απαλλοτριώνονται 472 τσιφλίκια, στη Στερεά και Εύβοια 253, στη Μακεδονία και Θράκη 471, στην Ήπειρο 471, στη Πελοπόννησο 49, και στα Νησιά 11. Ο συνολικός αριθμός τους ανήλθε στα 1,721 τσιφλίκια.

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1930 τελικά μοιράστηκαν 17 εκατ., στρέμματα γης σε 305,000 γηγενείς κολλήγους και σε 1,400,000 άτομα πρόσφυγες.

Με τον τρόπο αυτό εδραιώνεται ο αγροτικός χαρακτήρας της οικονομίας. Όμως αξίζει να τονίσουμε ότι το μέγεθος της καλλιεργήσιμης έκτασης ήταν απελπιστικά μικρό αν συγκριθεί με το βαθμό της παραγωγικότητας. Ο μέσος όρος ανέρχονταν στα 37 στέμματα τα οποία τις περισσότερες φορές ήταν διασπαρμένα σε πολλές περιοχές με αποτέλεσμα την ακόμη μεγαλύτερη μείωση της παραγωγικότητας της καλλιέργειας.

Η αγροτική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα ήταν η πιο εκτεταμένη και ριζοσπαστική σε ολόκληρη την Ευρώπη γιατί το μεγαλύτερο μέρος της κρατικής γης μοιράστηκε στους έλληνες υπηκόους.

Το ερώτημα που τίθεται για το σύνολο της οικονομίας είναι αν το καθεστώς της μικροκαλλιέργειας κατάφερε να αυξήσει την αγροτική παραγωγή ή επέφερε το αντίθετο αποτέλεσμα.

Οι γνώμες των μελετητών της εποχής αντιπαραβάλλονται. Καραβίδας και Αναγνωστόπουλος θεωρούν ότι το καθεστώς αυτό ήταν «θεσμός κοινωνικώς ατυχής, ηθικώς τραγικός και προήλθε ανωμάλως και επαναστατικώς στην Ελλάδα, ο οποίος μείωσε την αγροτική παραγωγή μετά το 1923». Αντίθετα ο Αλεβιζάτος θεώρησε ότι η πτώση της παραγωγής σιτηρών μετά τη πρώτη φάση εφαρμογής της αγροτικής μεταρρύθμισης, δεν ήταν συνέπεια της, αλλά γενικό φαινόμενο το οποίο εμφανίστηκε και εκεί όπου η μεταρρύθμιση εφαρμόστηκε ανελλιπώς.

Η αύξηση ή μείωση της παραγωγής δεν εξαρτάται μόνο από έναν θεσμό και μάλιστα νεοπαγή. Οι περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες ήταν έρημες, χωρίς στοιχειώδεις υποδομές, όπως δρόμοι, αρδευτικά έργα, κλπ. Τα εργαλειακά μέσα καλλιέργειας ήταν απαρχαιωμένα και σε πολλές περιπτώσεις έλλειπαν και αυτά. Οι πιστώσεις για βελτιώσεις των σπόρων ή αγοράς μηχανημάτων πενιχρές. Αλλά και οι γενικότερες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες εκείνη την εποχή δεν ήταν ευνοϊκές για αποδοτικά οργανωτικά μοντέλα των αγροτών προκειμένου να μειωθεί το κόστος. Όλοι αυτοί οι παράγοντες έπαιξαν το ρόλο τους και προστέθηκαν εμφανώς και καθοριστικώς στις δυσλειτουργίες εφαρμογής του νέου θεσμού.

Για την αντιμετώπιση αυτών των ελλείψεων το ελληνικό κράτος προσέφυγε σε εξωτερικό δανεισμό κατά τα συνήθη. Ο Ανδρεάδης γράφει ότι το εξωτερικό χρέος «το 1921 αντιστοιχούσε στο 11,9% των συνολικών κρατικών δαπανών, το 1922 ανέβηκε στο 12,1%, το 1923 στο 14,6%, το 1924 στο 25%, το 1939 στο 30,4% και το 1927 στο 49%. (Έργα, τομ.,

2^{ος}). Σε απόλυτους αριθμούς το εξωτερικό χρέος ήταν, 3,2 εκατ., στερλίνες, 22,9 εκατομ., φράγκα, 2,8 εκατ., δολάρια και 4,2 εκατ., βελγικά φράγκα.

Οι εξελίξεις στη βιομηχανία

Ο χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου είναι αγροτικός. Κυριαρχεί το καθεστώς της μικροϊδιοκτησίας / μικροκαλλιέργειας το οποίο αν και προσφέρει απασχόληση σε εκατοντάδες χιλιάδες Ελλήνων ωστόσο δεν καταφέρνει να σταθεροποιήσει ανοδική κίνηση στο αγροτικό προϊόν.

Κάτι ανάλογο συμβαίνει και στο τομέα της μεταποίησης / βιομηχανίας. Μικρές βιομηχανικές μονάδες διάσπαρτες τυχαία στο χώρο με φθίνουσες αποδόσεις. Ο επαναπατρισμός των προσφύγων δημιουργεί στην αρχή μια αύξηση της ζήτησης καταναλωτικών αγαθών η οποία τροφοδοτεί με δυναμισμό τις ήδη υπάρχουσες επιχειρήσεις αλλά και αυτές τις ελάχιστες νέες που δημιουργούνται από τους ίδιους. Οι τομείς που ευνοούνται είναι της ένδυσης και της διατροφής. Αν και το μεγαλύτερο ποσοστό των προσφύγων βρήκε καταφύγιο στο γεωργικό τομέα (53,1%), ένα άλλο μέρος (24,86%), απασχολήθηκε στη βιομηχανία.

Ο Ξ. Ζολώτας (Η Ελλάς στο στάδιον της εκβιομηχανοποιήσεως), αναφέρει ότι οι επιχειρήσεις ήταν μικρού μεγέθους και κάλυπταν τους τομείς ειδών διατροφής, κλωστοϋφαντουργίας, χημικής βιομηχανίας (σαπυνοποιεία, πυρηνελαιουργεία, λίγα λιπάσματα), βυρσοδεψείας και καπνοβιομηχανίας. Η μεταλλουργική και μηχανολογική παραγωγή ήταν ελάχιστη.

Μετά την άφιξη των προσφύγων είναι αλήθεια ότι παρατηρήθηκε αυξημένος ρυθμός βιομηχανικής ανάπτυξης ο οποίος οφειλόταν στην αύξηση του πληθυσμού λόγω της εισόδου

των μικρασιατών. Η ζήτηση αυξήθηκε τα πρώτα τρία χρόνια λόγω του γεγονότος ότι οι πρόσφυγες δαπάνησαν όσα μετρητά κατάφεραν να φέρουν πίσω στην Ελλάδα, τα επιδόματα ζωτάρκειας που έλαβαν από το κράτος καθώς και τα εξωτερικά δάνεια που εισέρευσαν στη χώρα.

Μετά το 1926 η οικονομία πέρασε σε κρίση η οποία εντάθηκε περισσότερο και λόγω της παγκόσμιας κρίσης του μεγάλου Κράχ. Στα τέλη της δεκαετίας η απασχόληση στη βιομηχανία μειώθηκε στο 18% από το 23,8% που ήταν το 1920. Κατόπιν όλων αυτών ακολούθησε η χρεοκοπία του 1931 επί κυβερνήσεως Βενιζέλου.

Η προσωρινή αύξηση της βιομηχανίας έκανε αρκετούς σημερινούς συγγραφείς να πιστέψουν πως η ελληνική οικονομία καπιταλιστικοποιήθηκε. Ο Βεργόπουλος για παράδειγμα γράφει πως η Ελλάδα εκείνη την εποχή έσπασε τις παραδοσιακές δομές και πέτυχε μια αυτοτροφοδοτούμενη ανάπτυξη και εκβιομηχάνιση στα πλαίσια μιας αστικής κοινωνίας.

Κάθε άλλο παρά αυτοτροφοδοτούμενη ανάπτυξη ήταν, δηλαδή επαρκής σχηματισμός κεφαλαίου στην Ελλάδα με εξαγωγή μεγάλης κερδοφορίας, που αναπαράγονταν σε ολοένα και συνθετότερα επίπεδα παραγωγής, (διευρυμένη αναπαραγωγή) αλλά ένα είδος μεγέθυνσης που οφειλόταν στην αύξηση ενός συντελεστή παραγωγής.

Σε ό,τι αφορά τις μεταλλευτικές εταιρίες, παρά το ότι τις προστάτευε ευνοϊκό νομικό καθεστώς, ήταν ελάχιστες. Υπήρχε μία εταιρία που εκμεταλλεύονταν τους γαιάνθρακες της Κύμης, μία άλλη για τους γαιάνθρακες του Ωρωπού, μία εταιρία για το θείο της Μήλου και η Μεταλλουργική εταιρία του Λαυρίου η οποία ανήκε αρχικά στον Σαρπιέρι και κατόπιν στον Συγγρό.

Παρά την ύπαρξη μεγάλων ποσοτήτων μετάλλων και ορυκτών, στην Ελλάδα δεν αναπτύχθηκε ο σχετικός κλάδος στο δυνατό βαθμό λόγω έλλειψης πολλών και μεγάλων κεφαλαίων, όπως απαιτείται.

Ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος κατέστρεψε ακόμα και αυτές τις πενιχρές βάσεις της ελληνικής παραγωγής και διόγκωσε τα χρέη της χώρας με τα κατοχικά δάνεια των γερμανών και τις κατασχέσεις αποθεμάτων.

Μετά τον πόλεμο ο πληθωρισμός βρισκόταν σε αδιανόητα ύψη και το βιοτικό επίπεδο εξαιρετικά χαμηλό και κάτω από εκείνο του μεσοπολέμου.

Μεσολαμβάνουν είκοσι χρόνια ποσοτικής μεγέθυνσης (1955 -1975), μετά από τη μαζική μετανάστευση, κυρίως λόγω των ξένων επενδύσεων στην Ελλάδα με θετικές επιπτώσεις στη βιομηχανική παραγωγή και στο εθνικό προϊόν. Με τη συνδρομή της παγκόσμιας «χρυσής εποχής» το κατά κεφαλή εισόδημα στην Ελλάδα οκταπλασιάζεται αλλά ο βαθμός ανισότητας της κατανομής του είναι μεγαλύτερος αν συγκριθεί με εκείνον των ευρωπαϊκών χωρών.

Ταυτόχρονα αρχίζει να αναπτύσσεται και ο τομέας του τουρισμού και των θαλάσσιων μεταφορών, γεγονός που είναι σε θέση να καλύψει πλεονασματικά τα ελλείμματα που εμφανίζει ο κρατικός τομέας. Μεταναστευτικά εμβάσματα, τουριστικό και ναυτιλιακό συνάλλαγμα, είναι υπέρ αρκετά για να καλύψουν τα ελλείμματα στο ισοζύγιο πληρωμών και να αναστέλλουν συνεχώς τη λύση του επείγοντος προβλήματος των διαρθρωτικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει η οικονομία.

Ωστόσο το βιομηχανικό προϊόν στο σύνολο του εθνικού αυξάνεται και φθάνει το 21% του ΑΕΠ το 1979, οπότε και αρχίζει η φάση της αποβιομηχανοποίησης της οικονομίας. Αν και ποτέ η ελληνική βιομηχανία δεν χαρακτηρίστηκε με τον όρο βαριά, ωστόσο μπορούσε να καλύψει περισσότερες εγχώριες ανάγκες από αυτές που καλύπτει σήμερα.

Η ένταξη της Ελλάδας στις ευρωπαϊκές οικονομικές δομές, ήταν επόμενο να επιφέρει θετικές συνέπειες στη πολιτική σταθερότητας του κοινοβουλευτικού καθεστώτος αλλά τραγικά οδυνηρές στις οικονομικές αποδόσεις. Οι ελληνικές μεταποιητικές επιχειρήσεις εξολοθρεύτηκαν ή απορροφήθηκαν από τις ευρωπαϊκές, και οι αγρότες μετατράπηκαν σε μικρούς ξενοδόχους ή επιδοματίες. Μεγάλα βιομηχανικά brands «εκτελέστηκαν» και τα μεγάλα πακέτα στήριξης στο τομέα του κοινωνικού κεφαλαίου απορροφήθηκαν από ευρωπαϊκούς κολοσσούς. Εκτοτε είναι γνωστά τα όσα ακολούθησαν και δημιούργησαν το παράδοξο φαινόμενο της κοινωνικής ευημερίας που όμως δεν στηρίζονταν στην εγχώρια παραγωγή αλλά στα εξωτερικά δάνεια. Οι ευρωπαϊκές κεντρικές δομές δεν κατάφεραν να ενσωματώσουν τις περιφερειακές του νότου διαχέοντας αναπτυξιακά κύματα, δικαιώνοντας όσους εκείνοι την εποχή επιχειρηματολογούσαν κατά της ένταξης.

Σε ολόκληρη της πορεία της νεώτερης ιστορίας, η Ελλάδα ποτέ δεν κατάφερε να αναπτύξει τις προϋποθέσεις αναπτύξεως που απαιτούν οι οικονομίες της αγοράς. Ο σχηματισμός κεφαλαίου ποτέ δεν στηρίχτηκε σε εγχώριες παραγωγικές διαδικασίες και όποτε επιτεύχθηκε κάτι τέτοιο οφειλόταν σε εξωτερικούς παράγοντες. Ο κρατικός μηχανισμός ποτέ δεν λειτούργησε ως μηχανισμός διοίκησης της χώρας αλλά ως εργαλείο που εξυπηρετούσε τις ψηφοθηρικές ανάγκες των πολιτικών κομμάτων, των οικονομικών μη εξαιρουμένων.

Τέλος οι σχέσεις των οικονομικών τομέων μεταξύ τους ποτέ δεν ήταν λειτουργικές και συμπληρωματικές αλλά ανταγωνιστικά απομονωμένες λόγω του τρόπου ένταξης της οικονομίας στα ευρωπαϊκά μοτίβα και λόγω απουσίας πολιτικής θέλησης και γνώσης για εθνικό στρατηγικό σχεδιασμό.

Με μία φράση η Ελλάδα ποτέ δεν γνώρισε, κατά τη πορεία των δεκάδων δεκαετιών της σύγχρονης ιστορίας της, την καπιταλιστική ολοκλήρωση και την ποιότητα των αμερόληπτων κρατικών λειτουργιών. Αντίθετα τα πάντα περιστρέφονταν γύρω από το κράτος όπως υπαγόρευε η αριστοτελική, βυζαντινή και οθωμανική παράδοση που επικράτησε της φιλελεύθερης του Διαφωτισμού. Σ' αυτό επίσης συνετέλεσε η μακρά περίοδος επίλυσης του Εθνικού ζητήματος και το καθεστώς της μικροκαλλιέργειας / μικροϊδιοκτησίας.

Και τώρα; Τώρα καλείται αυτή η χώρα να καλύψει το ιστορικό χάσμα που τη χωρίζει με τη κεντρική Ευρώπη σε χρόνο μηδέν αλλά ακόμα δεν ξέρει αν αυτό βαίνει προς μια καλύτερη ή χειρότερη εποχή.

Κουρματζής Θανάσης

Οικονομολόγος / Στατιστικός / Συγγραφέας